

нити свої нотатки чи явити в художньому творі факти, відомі публіці саме як моменти власної біографії, факти, що легко екстраполюються на конкретну особу авторки. «Документ особистості» відтак стає «документом епохи». «Я є!» – ця елементарна екзистенційна формула самоствердження нарешті здобувається на розгортання. На протигагу спотворено-вульгаризованому розумінню соціального (попередній режим під оглядом вимог-канонів «соціалістичного реалізму» намагався «приватизувати» навіть внутрішній світ письменника) наростає увага не просто до душевного простору жінки, а до інтимного, глибоко особистісного. І цей простір не обов'язково в усіх вимірах пов'язаний зі світом чоловіків.

Простежується тонке нюансування переживань, різноманітність і навіть викличність чуттєвих деталей, відверта «тілесність» сприйняття героїнь. У автобіографічних текстах жінка-автор намагається долати дискурс замовчуваності, цілком інакше ставиться до самоцензури, яка в той чи інший спосіб відповідно наявна; реалізується, випикується різний рівень відвертості, опрацьованості внутрішнього досвіду – тобто, йдеться про різний рівень «автентичності». Писання-себе, «де-шифрування», долання табу й стереотипів – процес складний і безумовно перспективний.

Гасло Ольги Кобилянської, яка писала на переломі XIX та XX століть, залишається актуальним і нині для українських – та й не тільки – письменниць: «Бути самій собі ціллю».

1. Вулф, В. Власний простір. / Вірджинія Вулф. Власний простір. – К.: Альтернативи, 1999. – С. 66.
2. Енциклопедія постмодернізму // За редакцією Чарлза Е. Вінквіста та Віктора Н. Тейлора. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 234.
3. Magazine Litteraire, 2002, № 409, травень. – С. 42.
4. Мілет, К. Сексуальна політика. / Кейт Мілет. Сексуальна політика. – К.: Основи, 1998. – С. 231.
5. Павличко, С. Фемінізм. / Соломія Павличко. Фемінізм. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 182–183.
6. Сіксу, Г. Сміх медузи. / Гелен Сіксу. Сміх медузи. // Цит. за кн.: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 516.
7. Сіксу, Э. Хохот медузи. / Элен Сіксу. Хохот медузи // Введение в гендерные исследования. Ч. 2. Хрестоматия / Под ред. С. В. Жеребкина. – Харьков, СПб, 2001. – С. 812, 803.
8. The Unabridged Journals of Sylvia Plath 1950–1962. Edited by Karen V. Kukil. Anchor Books 2000. A Division of Random House, Inc. New York.
9. Фуко М. Воля к истине. / М. Фуко. Воля к истине. – М., 1996. – С. 114, 115.
10. Хорни, К. Самоанализ. / Карен Хорни. Самоанализ. – М.: Эксмо-пресс, 2002. – С. 149; 230.
11. Шовалтер, Е. Їхня власна література. / Цит. за: Інна Шешин. Феміністична спрямованість збірки Анжели Партер «Кривава палата». – У кн.: Гендер і культура // Збірник статей. – К.: Факт, 2001. – С. 179.

Юлія Чернова

Філософсько-світоглядні засади формування ідеї «нової жінки» у творчості Ольги Кобилянської

Досліджено світоглядні основи ідеї «нової жінки» у творчості Ольги Кобилянської. Доводиться необхідність зміни патріархальної за своєю суттю ментальності українського суспільства за допомогою конструктивної парадигми розвитку гендерної рівності. Розглянуто основні аспекти ідеї «нової жінки».

Philosophical and world outlook ground of forming of the idea of a «new woman» in the Olga Kobylyanska's heritage is analyzed. The necessity to change the patriarchal-essential mentality of Ukrainian society on constructive paradigm of gender-equal development is explained. The main aspects of the idea of a «new woman» are considered.

Актуальність дослідження засад формування «нової жінки» у творчості Ольги Кобилянської обумовлена необхідністю заміни патріархально-есенціалістської ментальності українського суспільства на конструктивну парадигму гендерно-паритетного розвитку.

Ступінь розробки теми: Сучасні дослідження творчості Ольги Кобилянської представлені значною кількістю праць філософського, літературознавчого, фольклористичного, педагогічного спрямування. Вітчизняні та зарубіжні учені досліджували біографію, родовід та епістолярну спадщину письменниці (О. Ба-

бишкін, Л. Білецький, В. Врублевська, Ю. Мулик-Луцик, Л. Ожоган, М. Павлишин, Н. Томашук); її літературно-критичну, публіцистичну та фольклорно-етнографічну діяльність (О. Вознюк, С. Дігтяр, О. Зуєвський, І. Іванько, Л. Матусяк, Д. Павличко, П. Филипович); феміністичну та гендерну проблематику її творчості (В. Бельченко, Т. Гундорова, М. Денисенко, Л. Жижченко, Я. Мельничук, С. Павличко); художній зміст, стилістику та жанрові ознаки окремих творів (М. Антохій, З. Гузар, І. Дзюба, М. Зушман, С. Кирилюк, С. Пригодій, О. Слоновьська).

Об'єктом дослідження є творчість Ольги Кобилянської і коментаторська традиція.

Предметом дослідження є ідея «нової жінки» в аспекті її світоглядно-філософської акцентуації.

Ольга Кобилянська належить до тих митців, творчість яких назавжди увійшла в скарбницю української літератури. Письменниця не даремно займає провідне місце серед українських авторів-гендеристок, художні здобутки якої засвідчили європейський рівень української літератури кінця XIX – початку XX ст. Прихід в українську літературу талановитої письменниці був своєрідним подвигом її високого духу. Ольга Кобилянська – це письменниця глибоких душевних переживань, напруженої думки, ліричних настроїв. Вона виступила як прозаїк-новатор. За спостереженням Д. Павличка, читач і сьогодні приходять до її творів «по естетичну насолоду і по знання жіночого характеру, адже ж вона створила цілу енциклопедію жіночої душі» [7].

«Я уявляю себе дитиною, що стоїть самотна на березі річки. Повз неї ненастанно пропливають люди, по двоє і по одному. Декотрі всміхаються дитині й поспішають далі, декотрі зупиняються, озиваються до неї, балакають і теж відпливають, а декотрі обдаровують її ласкавими словами й гостинцями, щоб потім навіть не озирнутися на неї. Сердешна дитина стоїть, а люди, радіючи, все пропливають повз неї. Вона стоїть самотна, незмінна, сповнена любові, щоб колись нарешті скам'яніти. Оце моя доля...» [4]

Щирий відгомін туги Ольги Кобилянської на сторінках щоденника постав реальним відображенням долі української жінки в суспільстві. Питання соціального становища жінки належать до фундаментальних характеристик соціальних відносин. Повноцінна реалізація жінкою гендерної програми була можливою за умови успішного виконання нею ключових соціальних ролей – дружини, матері, господині й не більше, позбавлена будь-якої конкурентоспроможності – «відчайдушна домогосподарка». «Трон жінки – у її сім'ї, слава її – у дітях, яких вона виховала для держави» [9; с. 41]. На тихих стереотипах і виробився образ української жінки. Стереотипність літературного ідеалу жіночності, під пером чоловіка, лягла безкомпромісним ярмом на тендітні плечі старої матері, трудящої селянки, пригнобленої заробітчани, безталанної покритки, вередливої панянки... Письменник, що наповнив образ жінки виходячи лише з власного цнотливого, нереалізованого, пригнобленого лібідо витворив продукт знедоленого, спустошеного, поневоленого, беззахисного, скривд-

женого, зневаженого, покійного сексуального об'єкта – жінку. Так, доречно звернутися до коментарів Т. Гундорової, яка досить влучно зауважила: «Літературна традиція – не нейтральний культурний простір, а поле, де активно діє гендерна влада, а стать письменника значною мірою визначає його місце в культурній ієрархії» [2]. Жінка-письменниця займає в такій, переважно патріархальній культурній традиції місце «іншого», маргінального, не органічного й загрозливого (знаком останнього стають сумніви в її авторстві). Так, засновуючи «Товариство руських жінок на Буковині», Наталя Кобринська наголошувала: «Ми поклали собі метою впливати на розвій жіночого Духа через літературу, бо література була все вірним образом ясных і темних сторінок суспільного ладу, його потреб і недостатків. Особливо ми, жінки, терпимо. Поступовці уважають нас за недорослих до їх понять, а непоступовці – за відбічних від їх відображень. З того виробився великий ухибляючий жіноцтву пересуд, що начитанне лиш баламутить жіночі уми» [6].

Народжені у дискурсі модернізму з класичної української літератури Леся Українка та Ольга Кобилянська кинули виклик домінуючій чоловічій традиції, відчували себе спадкоємницями зрілої традиції «жіночої літератури», маючи своїми попередницями Марка Вовчка і Ганну Барвінок, Олену Пчілку та Наталю Кобринську. Свого часу Соломія Павличко прокоментує: «...В українській літературі вперше прозвучав інтелігентний жіночий голос, а разом з ним і феміністична ідея». [8]. Слід зазначити вплив на формування засад ідеї «нової жінки» в творчості Ольги Кобилянської авторитетність дружби з Лесею Українкою. «Жіноче питання», під пером Лесі Українки, розглядалося в дусі франкового радикалізму. З приводу пропозицій організаторки жіночого руху в Галичині Н. Кобринської, стосовно співпраці, Леся Українка писала: «Очевидно, ми порозумілись не можемо. Вона задала, наприклад, мені такі теми: «Жінка-українка та її діяльність на полі національного відродження», а я не розумію, як би се приступитись до такої незвичайної теми» [11]. Деякий скептицизм щодо фемінізму пояснюється її переконанням, що проблеми жінок не можуть бути вирішені відокремлено від загально-суспільних. На відміну від Лесі Українки, Ольга Кобилянська, безкомпромісно оминаючи традиційний побутовізм, йшла до українства «європейським» шляхом. «Женщина, побіч своєю природою назначеної задачі стати жінкою й матір'ю, посідає й надане тою самою природою право – бути і собі

самій ціллю, іменно в тім смислі, як буває собі ціллю мужчина», – наголошувала Кобилянська на зборах «Товариства руських жінок на Буковині» у своїй доповіді 1894 року [3].

Знайомлячись з філософсько-світоглядними засадами формування ідеї «нової» жінки слід звернути увагу й на європейський історичний відгомін даного питання. «Війна статей», що визначила сутність європейського модернізму кінця XIX – початку XX ст., ознаменувалась протистоянням уявлення про місце і роль чоловіка та жінки в соціальнокультурних процесах [1]. Для широкого загалу образ «нової» жінки став відображенням лише анархічної постаті, про що й свідчать слова Е. Шовалтер: «Сексуально-незалежна Нова Жінка критикувала наполягання суспільства на заміжжі як єдиній запоруці повноцінного жіночого існування» [1]. Та на відміну від Європи, особисті переживання Ольги Кобилянської стали й провідними носіями «панівної психіки» «нової жінки»: «Межи моїми ровесницями і знайомими, в котрих в мене було небагато, не було жодної, котрій я б була могла відкрити свою душу з її тайнами. Їх ідеал був мужчина і заміжжя, тут вже все закінчувалося. Мені хотілося більше. Мені хотілось широкого образования, і науки, і ширшої арени діяльності», – пише вона у своїй біографії [4]. Звертаючись до власного «Я» Кобилянська, яскравим прикладом демонструє, що самотність жінки, як особистості, існує всупереч патріархальним настановам суспільства, навіть при програмуванні жінки на беззахисність, безпомічність. «Уводячи жінку в життя, природа не каже: «Ось ти, і ти жінка того або того чоловіка!» Ні, природа лише каже: «Ось ти, і жий!» Так каже вона й до чоловіка», – наголошувала письменниця на зборах «Товариства руських жінок на Буковині» у своїй доповіді [3]. Емансипація жінки аж ніяк не зводиться до сліпого копіювання способу життя чоловіків, зауважувала Ольга Кобилянська на тому ж зібранні, («щоби зовсім не виходити заміж, прибирати манери муштин, ходити з обстриженим волоссям, з паличкою в руках, курити папіроску, їздити верхом і, як одна жінка висловились, «ходити у фраках») [3].

«Нова жінка» – голос, що вперше пролунав твердо, рішуче, цілеспрямовано, утверджуючи своє «Я». Не надто часто в українському селі XIX ст. можна було зустрітися з панянкою, яка б з невимовним запалом цитувала твори європейських (та навіть вітчизняних) авторів, мріяла та дискутувала з чоловіком щодо питань з політики, суспільства, кого манила наука, звеселяла література, заворожувала філософія... Здебіль-

шого, мрії тогочасної юної дівчини зосереджувалися на щасливому шлюбі, великій родині, успішному ладу по господарству. Утопічна ідилія, що позбавлена будь-якого стремління говорити по-новому. Жінка – донька, дружина, матір... Її покликано для кохання, покори, допомоги... Пригадаймо діалог, з твору «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького:

«– Коли я буду вибирати собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі, а тиху, як тихе літо, – сказав веселий Лаврін.

– Мені аби була робоча та проворна, та щоб була трохи куслива, як мухи в спасівку, – сказав Карпо».

«Нова жінка» провокує, збуджує протистояння, накликає шквал непорозуміння... Та не сила «нової» жінки зустрічала супротив суспільства, побоювання самого чоловіка – втратити, відійти на другорядну роль, тому й підкреслюється цінність жінки, але лише тої, яка матиме належність виключно до побутових справ: «Хто ж буде дома їсти варити, наколи жінка стане до уряду ходити?» [5]. Для утримання жінки біля родинного вогнища у дискурс вступають погляди старшого покоління. В даному випадку, аналізуючи повість «Людина», яскравим виявом непорозумінням Ольга Кобилянська щиро обдарувала образ матері – пані радникової: «Ах, що вона сього дожити мусила, що її донька розвивала нежіночі, хобливі, безбожні погляди та говорила про якусь рівноправність між *мужчиною і жінкою!!!* В таких хвилях була би вона найрадніше з сорому та лютої в землю запалась, її донька! Донька лісового радника виказувала думку, щоби жінкам було вільно ходити в університети, там нарівні з мужчиною набувати освіти; в життю самій удержуватися, не ждати лише подружжя, котре сталося простим прибіжищем проти голоду й холоду!! Се якраз виглядало, начеб її нічого не учили, і вона мусила побоюватися о свою будучину!» [5] ... Страшним для пані радникової, як і для її товаришок, було й те, що дочки «беруть книжку до рук і в будню днину», що вони виступають за рівність жінки і чоловіка, обговорюють серйозні питання суспільного життя, не хочуть йти прийнятим для жінки цього середовища шляхом. Мати з жахом прислухається, хто із впливових осіб що сказав про їхню сім'ю: «Що, ради бога, що казала пані С.?» Жінкам з її оточення здаються нісенітницею розмови про жіночу емансипацію, її вони не сприймають: «Хто буде порядкувати, прати, шити? Невже ж мужчина? Ха-ха-ха!» Чоловік, загарбник від природи, прагнув тотального контролю над жінкою...» Жінка – то молодий кінь. Почує сильну, залізну руку, так і подасться

і вліво і вправо», – пролунає на сторінках повісті «Людина». Проте, чоловік не планує поступатися ані першістю в ієрархічному суспільному ладі, ані перевагами співмешкання з жінкою: «Абсолютизм у родині – се річ наймудріша. Думаєте, що в мене інакше? Моя воля – се воля всіх; а щодо точки любові – покажу приміри. Чи женився я з любові? Женились ви, може? Мені нараджено «мою», і я пішов раз у дім, далі другий, третій, придивлявся всьому отвертими очима, прислухувався насторченими вухами, розпитувався, розуміється, делікатно про теє-то, привик до неї, освідчився – і кінець»... Та на відміну від вже закарбованих у суспільстві норм патріархальної традиції, Ольга Кобилянська, демонстративно наповнює образ нової жінки чуттєвістю, впевненістю, цілеспрямованістю... Так, трансформується й саме відношення до одруження. Олена Ляуфлер – духовно красива, гармонійна, сильна духом людина, й «подружжя без любові – се, на мою думку, брудні відносини. Що за рація виходити за сього чоловіка? Ми вели б неустанну боротьбу між собою, котра б остаточно мусила виродитись у ненависть. Так, як я його знаю, то він не звернув би ніколи з шляху, раз обраного; а я, Маргарето, я не єсьм натурою, котра б могла зносити на своїм карку панування другого». Чи, «... Її по природі сильна істота домагалася чогось більше, як «кімнатної краси» та супокійного розпещеного життя. Інстинктивно чула існування бур, і були хвилі, коли душа її страсно за ними тужила» – такою, була червоноволоса гуцульська відьма з новели Ольги Кобилянської «Природа». Літературознавча патріархальна традиція в питаннях «вічної любові» завжди робила жінку покірною, поневоленою вірянкою... та натомість, Ольга Кобилянська оспівує, власне, гордість «...гордість, яку природа кладе нам у душу... Се одинока зброя жінки, якою вона справді може вдержатися на поверхні життя». «Передовсім бути собі ціллю й обробляти самого себе» – пролунає у Ольги Кобилянської ніби «царським» указом «новій» жінці. «В моєму житті не часто гостює радість... Чому жоден чоловік не любить мене тривалий час? Чому я для всіх тільки «товаришка», – напише Оля Кобилянська в листі. Бажане кохання так й не увірветься в її серце, проте стане відгомонам «Меланхолійного вальсу», де «...заговорили про інші пристрасті, які зрівноважували чи й змізернювали значущість інтимного щастя [...] Любов – великий чоловік, але й музика – не менший» [1]. «Він був гарний і кріпко збудований, і вона любила ним...» та й «йому здавалося, що від блиску сонця пишне її тіло прозирало до нього крізь її легку,

ясну одягу. Він бачив докладно всі його форми і зариси, чув їх так, як чується зблизка сильно пахучу, оголомшаючу рослину...» Цікаво простежити в даному питанні й роль «чоловічого» та «жіночого» погляду. Незмінною (демонстративною) залишається прерогатива чоловіка – жіноче тіло, як прояв чоловічого бажання, контроль, влада... А вона ж лише прагнула «бути обнятою сильною рукою»... Спалах його чуттєвості – незбагнений, неконтрольований відгомін жіночої переваги. Вона – яскрава відьомська панянка з новели «Природа». Та чи відьомство маніло легіня-гуцула до поважної панянки? То чому ж «відьма» – вона поза чоловічим раціо, й натомість: «чуттєво сказаної ненависті против неї заволоділо ним...». Відьомство – характеристика, яку саме чоловік, накладає на образ міської панянки [10], чоловіча прерогатива мужності вже поступається жіночій силі. Так, й «Некультурна» – новела, що у яскравому дискурсі чоловічої сили та жіночої тілесності продемонструвала цілісність та гармонійність «нових» якостей жінки... Параска, настільки «жіночна» тілесно, настільки ж «по-чоловічому» фізично сильна [10]. «Мала сорок і кілька років і була вдовицею. З лиця чорнява, ще майже гарна, була сама тонка, майже ніжно збудована, жива, спритна...» Хіба лише прерогатива чоловіка – сила, витривалість, мужність? Навіть, коли жінці не до лиця весь той патріархальний ціннісний пафос – з мужністю в серці крокуватиме далі. Жінка з «внутрішньою красою, повною дикого, невиробленого артизму, і вічної молодості, що пробивалася ще дотепер однаково сильно в кожному її слові, в погляді її мудрих блискучих очей, в кожному руху її стрункої постаті, а найбільше в живих рухах її голови, що все прибрано кокетливо в червоно-квітчасту хустку, приковувала несвідомо погляд до себе. Не мала ні крихти в собі з тої грубості, що п'ятнується словом «мужицтво», з котрим ніяк не може ані погодитися, зіллється тонке чувство». Ні, не образ «нової жінки» – стиль життя, саме життя.

«Емансипація жінок – це виявлення енергійного стремління до здобуття особистої свободи і прав на набуття фахового чи іншого знання в усіх галузях науки та прав займати посади в державній чи приватній службі», та на той час не годилося, щоб жінка за книжками сиділа... Говорячи про «нову жінку» доречно пригадати й «Царівну» Ольги Юліївни Кобилянської. «...До-вокола мене глухота і нудьга, а самій власні думки безнастанно пережовувати, – це і томить і не доводить ні до чого... Чи жіноче духовне життя цікаве, як її організм?...» – чи в таких умо-

вах народжуються царівни?... Та, ні! Подібно до висловлювання Сімони де Бовуар «Жінкою не народжуються, жінкою – стають», західноукраїнська царівна – відгомін найпалкіших переживань Ольги Кобилянської. Хто величавий та щедрий на дарунки соціальних ролей? «Мужчина – то «все», а жінка – то «нічого», – навіть з вуст самого чоловіка, ніби запрограмований текст, та відповідь у даному дискурсі зовсім не барилась: «Ми дійсно від мужчин залежні, мов ті рослини від сонця, від воздуха. Але з якої причини? Чи та причина – то незглибима, вічна загадка, до котрої і прислухатися годі?» Самоцінна, самодостатня, горда, вольова особистість, готова до боротьби із життям та до перемоги в ній «...мати таку свободу, щоби бути собі ціллю! Передовсім бути собі ціллю, для власного духу працювати, як бджола; збагачувати його, збільшувати, довести до того, щоб став сяючим, прегарним, хвилюючим, зоріючим у тисячних красках! Передовсім бути собі ціллю й обробляти самого себе, з дня на день, з року до року. Різьбити себе, вирівнювати, щоби все було складне, тонке, миле. Щоб не осталося дисгармонії ані для ока, ані для серця, для жодного зі змислів. Щоби жадоба за красою утихомирилася. Бути передовсім собі ціллю, а опісля або стати для одного чимсь величним на всі часи, або віддатися праці для всіх. Боротися за щось найвище, сягаюче далеко поза буденне щастя. Такий мій ідеал Свобідний чоловік із розумом – це мій ідеал». «...Будучина жіноча лежить в їх руках. Нехай озброюється кожна по можності, відповідно до обставин, а зброя їх яка чиста, яка сильна, як варто по неї сягнути!» Ніби своєрідним маніфестом ідеї «нової» жінки послуговують слова зі щоденника: «Бувайте здорові й розглядайте мене як психологічну загадку» [4].

Висновки:

Проаналізувавши філософсько-світоглядні засади формування ідеї «нової жінки» у творчості Ольги Кобилянської можна зробити наступні висновки:

- Ольга Кобилянська актуалізувала світоглядні емансипаційні тенденції українського суспільства кінця XIX – початку XX ст. Творчість авторки-гендеристки є не лише психологічною потребою, а й спробою подолати маргінальне становище в патріархальному світі, впровадження конструктивної парадигми розвитку гендерної рівності, необхідність заявити про ідею «нової жінки». Таким чином, формується гендерна методологія філософсько-світоглядних засад українського суспільства.

- Ольга Кобилянська вводить жінку в соціальне життя вже на рівні суб'єкту соціуму, а не об'єкту, що характерне для патріархальних настанов суспільного ладу. Зазначає що емансипація жінок – це виявлення енергійного стремління до здобуття особистої свободи і прав на набуття фахового чи іншого знання в усіх галузях науки та прав займати посади в державній чи приватній службі.

- «Нова жінка» О. Кобилянської – людина сильна характером, позбавлена романтичної імперсональності, спроможна на одинокий виклик суспільству. Саме цих рис бракувало жіночим образам у чоловічій народницькій літературі;

- Героїням О. Кобилянської властива певна закономірність у лінії поведінки. Вони, з одного боку, прагнуть істинного, вільного кохання, а з іншого – бояться його, хочуть і не хочуть любити. Страх перед патріархальним шлюбом видає острах нерівноправності у стосунках жінки і чоловіка. Ідеал О. Кобилянської – жінка освічена, інтелігентна, з високими духовними запитами і прогресивними поглядами. Зачаровує її серце: воно у героїнь Кобилянської – любляче і ніжне, здатне на великі почуття;

1. Агеєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму. Монографія / Віра Агеєва. – К.: «Факт», 2003, – 320 с. 2. Гундорова Т. Критика культури і міт «батьківства» / Тамара Гундорова // Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів, Літопис, 1997. – С. 54–72. 3. Кобилянська О. Дещо про ідею жіночого руху / Ольга Кобилянська. // Кобилянська О. Твори: у 5 т. 4. Кобилянська О. Слова зворушеного серця. Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади / Ольга Кобилянська. – К.: Дніпро, 1982. – С. 114. 5. Кобилянська О. Твори / Ольга Кобилянська. У 3 т. – К.: Дніпро, 1977. 6. Кобринська Н. «Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові» / Наталя Кобринська. // Вибрані твори. – Київ – 1958. – с. 316–317. 7. Павличко Д. Туга і непокора / Дмитро Павличко. // Павличко Д. Магістралями слова. – К., 1977. 8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К., 1999. 9. Промова у Соціальному гуртку: Про вплив жінок на характер народів // Слова чоловіків (1790–1793) / Кондорсе, Прюдом, Гійомар..., упорядниця Е.Баден-тер. Пер. з фран. О.Хоми – К.: Альтерпрес, 2006. – 400 с. – (сучасна гуманітарна бібліотека) 10. Таран Л. Жіноча роль. Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX-початку XX століття / Людмила Таран. – К.: Грані-Т, 2007. – 192 с. 11. Фемінізм// Современный философский словарь. – М. – Бишкек – Екатеринбург, 1996.; 12. Showalter E. Sexual Anarchy. Gender and Culture at the Fin de Siecle. – London: Virago, 1996. – P. 38.